

metodycznymi w tym zakresie. Ponadto katecheta powinien mieć świadomość, że choć śpiew jest ważnym elementem katechezy, to nie powinien znajdować się w jej centrum, ale jedynie pełnić wobec niej funkcję służebną.

Ks. Paweł Mąkosa

ROLA KATECHEZY W KSZTAŁTOWANIU OBRAZU BOGA U DZIECI W MŁODSZYM WIEKU SZKOLNYM

W refleksji nad różnymi wymiarami katechezy dzieci nie może zabraknąć niezwykle istotnej kwestii, jaką jest kształtowanie obrazu Boga. Samo pojęcie „obraz Boga” odnosi się przede wszystkim do wyobrażenia, jakie człowiek ma o Bogu, czyli Jego psychicznej reprezentacji w ludzkim umyśle¹. Składają się na niego jednocześnie obraz denotacyjny, rozumiany jako zespół przypisywanych Bogu cech, oraz obraz konotacyjny, zawierający całą gamę uczuć wobec Niego². Obraz Boga zarówno w znaczeniu denotacyjnym, jak i konotacyjnym w stopniu zasadniczym decyduje o jakości relacji człowieka do Boga, kształtując tym samym całe jego życie religijne³.

Podstawowy obraz Boga krystalizuje się pod wpływem licznych czynników już we wczesnym dzieciństwie, a następnie ulega

¹ M. Studenski. *Jak rodzice i katecheci mogą pomóc dziecku w kształtowaniu obrazu Boga*. Kraków 2008 s. 13; Por. Z. Chlewiński. *Psychologiczne uwarunkowania idei Boga*. EK. T.2. Lublin 1976 kol. 982.

² B. Grom. *Psychologia religii*. Kraków 2009 s. 184; T. Banaś. *Prawdziwy obraz Boga*. www.centrumduchowosci.pl/pliki/sow/s02.pdf (12.06.2009); J. Król. Wpływ posiadanego obrazu ojca na pojęcie Boga u dzieci. W: *Psychologia religii*. Red. Z. Chlewiński. Lublin 1982 s. 181.

³ Por. Cz. Walesa. *Rozwój religijności człowieka*. T. 1. Dziecko. Lublin 2005 s. 61; S. Kuczkowski. *Psychologia religii*. Kraków 1998 s. 45.

pewnym modyfikacją. Jak zauważają jednak badacze tego zjawiska „pochodzący z wczesnego dzieciństwa obraz Boga w późniejszym życiu jest raczej utrwalany, rzadziej natomiast korygowany”⁴. W tym samym duchu B. Grom twierdzi, że u podstaw kryzysu wiary, jaki często przeżywa młodzież, leży fałszywy obraz Boga wyniesiony z dzieciństwa⁵.

Ostateczny cel katechezy stanowi komunია z Jezusem Chrystusem (DOK 139). Nie ulega wątpliwości, że osiągnięcie tego celu uzależnione jest przede wszystkim od posiadanego obrazu Boga. Podstawowe zatem zadanie katechezy (szczególnie katechezy dzieci) należy upatrywać w udzieleniu pomocy w procesie kształtowania czy raczej odkrywania przez dzieci tego obrazu⁶. Głównym problemem podjętej refleksji jest odpowiedź na pytanie o sposób, w jaki katecheza może przyczynić się do ukształtowania właściwego obrazu Boga u dzieci. Z kolei jej problematykę stanowić będą kwestie dotyczące cech charakterystycznych religijności dzieci w młodszym wieku szkolnym, a także różnych czynników, które wpływają na kształtowanie obrazu Boga u dzieci w tym wieku. Omówione zostaną także fałszywe obrazy Boga, stanowiące znaczną przeszkodę na drodze do dojrzałej religijności. Zwieńczeniem tej refleksji będzie zaś przedstawienie podstawowych postulatów odnośnie do kształtowania obrazu Boga w katechezie dzieci w młodszym wieku szkolnym.

⁴ Z. Marek, M. Szczęśny, B. Szoldra, T. Warchał. *Bóg w przedszkolu i szkole*. Kraków 2000 s. 96.

⁵ B. Grom. *Gefahren religiöser Fehlentwicklung*. „Welt des Kindes” 52:1974 s. 62. (Podaję za: Z. Marek, M. Szczęśny, B. Szoldra, T. Warchał. *Bóg w przedszkolu i szkole* s. 96). M. Majewski twierdzi, że „pierwsze lata życia człowieka są najbardziej decydujące dla całego procesu nauczania”. M. Majewski. *Pedagogiczno-dydaktyczne wartości katechezy integralnej*. Kraków 1995 s. 107-108.

⁶ Marek, Szczęśny, Szoldra, Warchał. *Bóg w przedszkolu i szkole* s. 90.

1. Cechy religijności dzieci w młodszym wieku szkolnym

Wielu autorów wyróżnia następujące okresy rozwoju religijności człowieka: okres areligijny (1. r. ż.); okres początków religijności (2. i 3. r. ż.); okres religijności magicznej (4.-7. r. ż.); okres religijności autorytarno-moralnej (7./8.-12. r. ż.); okres kształtowania się religijności autonomicznej (12.-16./17. r. ż.); okres kształtowania się religijności autentycznej (18.-25. r. ż.); okres stabilności religijnej (25.-40. r. ż.); okres dojrzałości religijnej (40.-60./70. r. ż.); okres religijności eschatologicznej (po 60./70. r. ż.)⁷. Zanim zostaną opisane szczegółowe kwestie dotyczące kształtowania obrazu Boga u dzieci w młodszym wieku szkolnym, zwanym późnym dzieciństwem, trwającym zazwyczaj od 7. do 12. roku życia, należy przedstawić, przynajmniej w zarysie, najbardziej charakterystyczne cechy religijności tego okresu.

Według zaprezentowanego wyżej podziału dzieci będące w młodszym wieku szkolnym znajdują się pod koniec okresu religijności magicznej, a następnie wchodzą w okres religijności autorytarno-moralnej. Do najbardziej reprezentatywnych cech dziecięcej religijności (szczególnie z okresu religijności magicznej) należą: antropomorfizm, animizm oraz rytualizm magiczny. Antropomorfizm w odniesieniu do Boga polega na przypisywaniu Mu cech właściwych człowiekowi⁸. Chronologicznie pierwszy występuje antropomorfizm wyobraźniowy typu fizycznego, przejawiający się w wyobrażaniu sobie wyglądu Boga na kształt człowieka (np. starzec z długą, siwą brodą siedzący na tronie). Antropomorfizm tego typu zanika jednak najczęściej pomiędzy 8. a 10. rokiem życia. Wówczas pojawia

⁷ Cz. Walesa. *Psychologiczna analiza rozwoju religijności człowieka ze szczególnym uwzględnieniem pierwszych okresów jego ontogenezy*. W: *Psychologia religii*. Red. Z. Chlewiński. Lublin 1982 s. 150; Zob. W. Prężyna. *Kształtowanie się życia religijnego w świetle psychologii rozwojowej*. „Znak” 23:1971 nr 210 s. 1572; S. Kuczkowski. *Psychologia religii* s. 60.

⁸ Studenski. *Jak rodzice i katecheci* s. 20.

się antropomorfizm wyobrażeniowy typu moralnego, kiedy dziecko przypisuje Bogu ludzkie przymioty moralne (np. dobroć, sprawiedliwość) na sposób czysto ludzki. Można mówić także o antropomorfizmie uczuciowym (pozytywnym lub negatywnym), polegającym na przypisywaniu Bogu ludzkich uczuć, np. takich jak gniew.⁹

B. Grom, odwołując się do badań przeprowadzonych przez H. Hainischa, przedstawia udział nieantropomorficznego pojmowania Boga przez dzieci wychowane w tradycji chrześcijańskiej w następujący sposób¹⁰:

Wiek uczniów	7/8	9/10	11/12	13/14	15/16
Nieantropomorficzne przedstawianie Boga	11,5%	20%	40,1%	56%	76%

Badania te obrazują stopniowe „wyrastanie” dzieci z antropomorficznego ujmowania Boga, choć proces ten nie przebiega zbyt dynamicznie i wiele cech antropomorfizmu wykazuje jeszcze religijność 15-, 16-latków.

Drugą cechą charakteryzującą religijność dziecięcą jest animizm. Zasadniczo rozumie się go jako przypisywanie przedmiotom martwym cech istot żywych, łącznie z dobrą lub złą intencją podejmowania działań. W odniesieniu do religijności wyróżnia się zazwyczaj animizm karcący i ochronny. Animizm pierwszego typu daje znać o sobie wówczas, kiedy dziecko, cierpiąc z jakiegoś powodu (np. gdy się skaleczyło), jest przekonane, że zostało

⁹ Marek, Szczęsny, Szoldra, Warchał. *Bóg w przedszkolu i szkole* s. 97; Por. J. Tarnowski. *Ryby i dzieci głosu nie mają? Twój głos o Bogu, religii... i duchach*. T. 1. Warszawa 1991 s. 119-121; J. Kostorz. *Katecheza dzieci w młodszy i średnim wieku szkolnym*. W: *Katechetyka szczegółowa*. Red. J. Stala. Tarnów 2003 s. 92-93; Kuczkowski, jw. s. 72.

¹⁰ Grom. *Psychologia religii* s. 196.

w ten sposób ukarane przez Boga¹¹. Z kolei animizm ochronny, zwany także nagradzającym, polega przede wszystkim na traktowaniu Boga przez dziecko jako tego, który je będzie chronił od wszelkich niebezpieczeństw doczesnych, a także natychmiast nagradzał za dobre czyny¹².

Rytualizm magiczny z kolei przejawia się w tym, że dziecko przypisuje określonym przedmiotom, gestom i słowom moc magiczną, tzn. wierzy, iż one automatycznie zapewniają określone skutki. W takiej sytuacji liturgia, modlitwa czy choćby znak krzyża traktowane są jako magiczne zaklęcia, a Pan Bóg staje się dla dzieci niczym czarodziej, zobowiązany do posłuszeństwa danemu rytowi¹³. Z tego też względu szczególną wagę przywiązuje się do precyzji wykonywania rytów¹⁴.

Dzieci będące w młodszy wieku szkolnym wykazują przede wszystkim cechy okresu religijności autorytarno-moralnej, nazwanego w ten sposób, ponieważ obserwuje się w nim mocne uzależnienie od autorytetu i wzorców, którymi są ludzie odgrywający istotną rolę w życiu dziecka, zwłaszcza rodzice, wychowawcy i Kościół¹⁵. W tym wieku przejawy religijności (np. praktyki religijne, moralność) ujmowane są przede wszystkim jako obowiązek

¹¹ Marek, Szczęsny, Szoldra, Warchał. *Bóg w przedszkolu i szkole* s. 99; Por. Z. Marek. *Wychowanie religijne małego dziecka*. „Horyzonty wiary” 1993 z. 15 s. 59-65.

¹² Por. Marek, Szczęsny, Szoldra, Warchał. *Bóg w przedszkolu i szkole* s. 99.

¹³ Walesa. *Rozwój religijności człowieka* s. 182; Studenski. *Jak rodzice i katecheci* s. 23; Por. Marek, Szczęsny, Szoldra, Warchał. *Bóg w przedszkolu i szkole* s. 99-100; Por. Kuczkowski. *Bóg rodziców – Bóg dzieci*. „Horyzonty wiary” 1990 z. 2 s. 41.

¹⁴ Studenski. *Jak rodzice i katecheci* s. 22-23; Por. Walesa, jw. s. 181.

¹⁵ Por. Kuczkowski. *Psychologia religii* s. 72; Walesa. *Kształtowanie się religijności dziecka w młodszy wieku szkolnym*. W: *Katechizować dzisiaj. Problemy i wyzwania*. Red. J. Stala. Kielce 2004 s. 144.

i posłuszeństwo wobec osób starszych, głównie rodziców i wychowawców¹⁶, o ile dla nich religijny wymiar życia jest istotny¹⁷.

Czesław Walesa, prezentując religijność dzieci w tym wieku, opisuje następujące jej parametry: świadomość religijna, uczucia religijne, decyzje religijne, więź ze wspólnotą osób wierzących, praktyki religijne, moralność religijna, doświadczenie religijne, formy wyznawania wiary. Warto przyrzeć się bliżej tym kwestiom, gdyż to one układają się w całościowy obraz dziecięcej religijności.

Dzieci w młodszym wieku szkolnym, szczególnie około 11. roku życia, mogą mieć już zasadniczo ukształtowany system świadomości religijnej, na który składa się „rozumienie pojęć, sytuacji i tekstów religijnych”¹⁸. U niektórych kształtuje się już tzw. „stabilna perspektywa życiowa z coraz wyraźniejszą hierarchią wartości, w której wiara i Bóg stają na szczycie”¹⁹.

Uczucia religijne w tym okresie życia są coraz bardziej zróżnicowane, a jednocześnie zintegrowane. Dzieci przeżywają na przykład zróżnicowane uczucia miłości. Są one bardzo intensywne i przyjemne, ale bywają także trudne, gdy zostają skierowane do osób uważanych za wrogie. Cz. Walesa twierdzi, że „najgłębszą podstawą uczuć religijnych dziecka jest jego świadome obcowanie z Bogiem. Dlatego też nawet największa jego radość czy uniesienie zawiera domieszkę bojaźliwego drżenia, a największy smutek, przygnębienie i żal – nie zasłaniają zupełnie horyzontu nadziei, wzbudzającej radosne zafascynowanie Bogiem”²⁰.

¹⁶ Por. Walesa. *Psychologiczna analiza rozwoju religijności człowieka ze szczególnym uwzględnieniem pierwszych okresów jego ontogenezy* s. 150-151.

¹⁷ Por. S. Kulpaczyński. *Psychologia rozwojowo-wychowawcza nie tylko dla katechetów*. Lublin 2009 s. 141.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Walesa. *Kształtowanie się religijności dziecka w młodszym wieku szkolnym* s. 145; Por. Tenże. *Rozwój religijności człowieka*. W: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*. Red. S. Głaz. Kraków 2006 s. 124.

²⁰ Tenże. *Kształtowanie się religijności dziecka w młodszym wieku szkolnym* s. 146.

Pod koniec młodszego wieku szkolnego dziecko jest już zdolne do podejmowania decyzji z uwzględnieniem wszystkich istotnych elementów. Decyzje natury religijnej podyktowane są zazwyczaj zaufaniem do Boga. W tym czasie dzieci np. podejmują decyzje poprawy po spowiedzi, przeżywania Adwentu czy Wielkiego Postu. Zdarza się także, iż w młodszym wieku szkolnym podejmowane są poważne decyzje dotyczące przyszłości (metadecyzje)²¹.

W tym okresie życia coraz bardziej istotny staje się element wspólnotowy. Zachodzi wówczas proces nazywany transferem instytucjonalnym, polegający na przenoszeniu niektórych dotychczasowych cech i funkcji rodziny na wspólnotę Kościoła (parafię). Wiąże się to bezpośrednio z odkryciem osób pełniących istotną rolę we wspólnocie religijnej, takich, jak: ksiądz, siostra zakonna, katecheta, które niewątpliwie należą do kręgu osób znaczących w życiu dziecka.

Do najczęstszych praktyk religijnych tego okresu życia należy modlitwa, skoncentrowana głównie na prośbach (np. prośba o zdrowie swoje i najbliższej rodziny). Zdarza się jednak, iż dzieci są zdolne do modlitwy kontemplacyjnej. W tym wieku, związanym z przygotowaniem do pierwszej Komunii św., szczególnego znaczenia nabiera udział dziecka w liturgii eucharystycznej i innych nabożeństwach.

Dzieci w tym wieku dzięki formacji katechetycznej znają i rozumieją podstawowe zasady moralne zawarte w Dekalogu, a także w przykazaniach kościelnych. Motywacją życia moralnego staje się wówczas przede wszystkim świadomość grzechu, choć nie jest ona zakotwiczona w samym czynie, lecz w autorytecie osób znaczących dla dziecka – rodziców i wychowawców. Część dzieci nie różnicuje jednak ciężaru gatunkowego poszczególnych czynów i przeżywa z tego powodu wyrzuty sumienia²².

²¹ Tenże. *Rozwój religijności człowieka* s. 125-126.

²² Walesa. *Rozwój religijności człowieka* s. 126; Por. Kuczkowski. *Psychologia religii* s. 72.

Doświadczenia religijne tego okresu wiążą się przede wszystkim z osobistą modlitwą i życiem sakramentalnym. Praktyka modlitwy staje się coraz powszechniejsza, a udział w Eucharystii oraz przystępowanie do sakramentu pokuty i pojednania – regularną praktyką. Jak zauważa Cz. Walesa „doświadczeniu religijnemu dzieci starszych towarzyszy zazwyczaj przeżycie piękna, a często również prawdy i realności tego, co jest objęte aktem religijnym, oraz doznanie świętości Boga i rzeczywistości bezpośrednio z Nim związanej, a także dobra, które staje się udziałem człowieka religijnego”²³.

W tym wieku dzieci zaczynają odczuwać także powinność dawania świadectwa o swojej wierze. Może przejawiać się to w pójściu na Mszę św. w niedziele, nawet kosztem rezygnacji z obejrzenia ciekawego filmu w telewizji czy uczestniczenia w interesującej wycieczce. Sytuacja, w której dziecko w pewien sposób cierpi za wiarę, może przyczyniać się do jej umocnienia, a nawet do podjęcia decyzji ofiarowania swojego życia Bogu²⁴.

Młodszy wiek szkolny jest zatem okresem, który posiada zarówno cechy religijności magicznej i autorytarnej-moralnej. W tym czasie dokonuje się stopniowe przezwyciężanie antropomorfizmu, animizmu i rytualizmu magicznego oraz kształtowanie religijności pod wpływem znaczących dla dziecka osób.

2. Etapy i faktory kształtowania obrazu Boga

Jak to zostało już zasygnalizowane, pojęcie Boga nie jest pojęciem wrodzonym, ale kształtuje się przez długie lata pod wpływem różnych czynników. Zdaniem M. Studenckiego ważną rolę w tym procesie ogrywają już tzw. predoświadczenia z okresu nie-

²³ Tamże s. 127.

²⁴ Tamże; Por. Kulpaczyński. *Psychologia rozwojowo-wychowawcza nie tylko dla katechetów* s. 141-142.

mowłącego i poniemowłącego²⁵, mimo tego, iż w pewnym okresie życia (do 6.-7. r. ż.) dziecko nie jest w stanie rozwinąć transcendentnego obrazu Boga, lecz myśli przede wszystkim w sposób obrazowy (antropomorficzny)²⁶. S. Kuczkowski twierdzi nawet, iż tylko nieliczne dzieci w wieku 9-10 lat „zdają sobie sprawę, że Bóg jest kimś innym, niż człowiekiem przeniesionym do poziomu nadprzyrodzonego”²⁷. Dopiero pod koniec młodszego okresu szkolnego (ok. 11. r. ż.) może dokonać się spirytualizacja pojęcia Boga, tzn. stopniowe uświadamianie sobie, że Bóg jest duchem, a tym samym bytem zupełnie różnym od człowieka²⁸.

J. P. Deconchy²⁹ wyróżnił trzy fazy kształtowania obrazu Boga u dzieci i młodzieży. Jego zdaniem pierwszą fazą jest tzw. „stadium atrybutywności”, które przypada na 8.-10. rok życia i w którym utrzymuje się większość cech obrazu Boga charakterystycznych dla dziecka przedszkolnego. W tym czasie dzieci postrzegają Boga najpierw jako Stworzyciela, a dopiero później rozróżniają takie jego cechy, jak dobroć czy miłość. Druga faza nazywana jest „stadium personalizacji” i obejmuje okres od 11. do 13. roku życia u chłopców i od 11. do 14. roku życia u dziewcząt. W tym stadium stopniowo zanika antropomorficzne pojmowanie Boga. „Bóg staje się powoli „osobą”, coraz wyraźniejsza jest także Jego transcendencja. Cechami Absolutu dominującymi w świadomości dziecka są: siła, prestiż i panowanie. Dziecko uświadamia sobie coraz bardziej różnicę między światem ducha i materii”³⁰. Ko-

²⁵ Studenski. *Jak rodzice i katecheci* s. 30; Por. G. Hansemann. *Wychowanie religijne*. Warszawa 1988 s. 101.

²⁶ K. Frielingsdorf. *Demoniczne obraz Boga*. Kraków 1997 s. 26.

²⁷ Kuczkowski. *Psychologia religii* s. 72-73; Por. W. Grün. *Religijność współczesnego człowieka*. Warszawa 1966 s. 351.

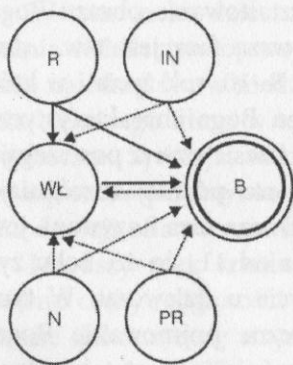
²⁸ Studenski. *Jak rodzice i katecheci* s. 24; Walesa. *Rozwój religijności człowieka* s. 230-231.

²⁹ J.P. Deconchy. *Structure génétique de l'idée de Dieu chez des catholiques français*. Bruxelles 1967. (Podaję za: Z. Chlewiński. *Psychologiczne uwarunkowania idei Boga*. EK. T. 2. kol. 984.

³⁰ Studenski. *Jak rodzice i katecheci* s. 24; Chlewiński. *Psychologiczne uwarunkowania idei Boga* s. 984.

lejnny etap rozwoju idei Boga stanowi „stadium interioryzacji” przypadające na 14.-16. rok życia u chłopców i 15.-16. rok życia u dziewcząt. W tym czasie Bóg postrzegany jest jako „wyznacznik odniesień do rzeczywistości, a także jako Ktoś, kto pomaga w życiowych trudnościach” i do kogo młodzież chętnie się zwraca ze swoimi problemami³¹.

Kształtowanie obrazu Boga to proces bardzo długi, w którym biorą udział różne czynniki. K. Frielingsdorf, odwołując się do B. Groma, przedstawia je graficznie w następujący sposób:

Poszczególne oznaczenia należy rozumieć następująco: R – stosunki z rodzicami; IN – stosunki z innymi bliskimi osobami lub grupami osób; WL – poczucie własnej wartości (wyobrażenia o swej osobie); B – stosunek do Boga i Jego wyobrażenia; N – nauki na temat Boga i Jego stosunku do ludzi; PR – praktyki religijne: modlitwa, służba Bogu, lektura Biblii, rozmowy na tematy religijne³². Poza wpływem wymienionych czynników na kształto-

wanie się obrazu Boga warto zwrócić uwagę także na ich wzajemne współzależności.

J. Król podkreśla, że pojęcie Boga kształtuje się przede wszystkim na podstawie „własnych czynności poznawczych oraz doświadczeń emocjonalnych, związanych zwłaszcza ze strukturą życia rodzinnego”³³. Wśród różnych doświadczeń za najważniejsze uważa się doświadczenie zaufania³⁴ (przyjaźni, miłości) ze strony

³¹ Studenski. *Jak rodzice i katecheci* s. 25-26; Chlewiński. *Psychologiczne uwarunkowania idei Boga* s. 984.

³² Frielingsdorf. *Demoniczne obraz Boga* s. 36.

³³ J. Król. *Wpływ posiadanego obrazu ojca na pojęcie Boga u dzieci* s. 181.

³⁴ Marek, Szczęśny, Szoldra, Warchał. *Bóg w przedszkolu i szkole* s. 91.

rodziców oraz innych osób znaczących dla młodego człowieka, tj. dziadków, nauczycieli, wychowawców, czy katechetów.

Bez wątpienia jednak na obraz Boga u dzieci największy wpływ mają rodzice. Udowodniono, że istnieje „ogromna współzależność pomiędzy obrazem rodziców a obrazem Boga”³⁵. Wielu badaczy stoi na stanowisku, że jego kształtowanie dokonuje się głównie przez kontakt z własnym ojcem. „Od tego, jak dziecko emocjonalnie będzie odbierało swojego ojca zależeć będzie to, jak ukształtuje sobie pojęcie Boga”³⁶. Istnieją również opinie, że nie zawsze ojciec ma większy wpływ na kształtowanie się obrazu Boga niż matka i że stopień wpływu zależy od tego, które z rodziców ma dla dziecka większe znaczenie³⁷. Czasami to właśnie matka jest dla dziecka „symbolem Boga”³⁸.

Nie ulega jednak wątpliwości, że wpływ rodziców na kształtowanie obrazu Boga u dzieci jest ogromny. S. Kuczkowski za V. Šaturą³⁹ podaje nawet, że w procesie tym „ważniejsza jest niezakłócona identyfikacja z rodzicami (przede wszystkim z ojcem), nawet gdy oni nie wierzą (pod warunkiem, że nie są walczącymi ateistami), niż zakłócona identyfikacja z ojcem, który wierzy. W pierwszym przypadku człowiek łatwiej odnajdzie drogę do wiary; w drugim – jego stosunki z Bogiem pozostaną zaburzone i mimo poważnych zabiegów z dużym tylko trudem uda się mu osobiście spotkać Boga. Będzie wyczuwał coś, jak gdyby pewną barierę między sobą a Bogiem”⁴⁰.

³⁵ A. Skreczko. Kształtowanie obrazu Boga u dziecka. www.wsm.bialystok.opoka.org.pl/wsm25/art.php?id_artykul=302 (12.06.2009); Por. Kuczkowski. *Psychologia religii* s. 61-63.

³⁶ Tamże.

³⁷ Por. Kuczkowski. *Psychologia religii* s. 51-52.

³⁸ Frielingsdorf. *Demoniczne obraz Boga* s. 28.

³⁹ V. Šatura. *Zur psychologie des Glaubens und des Unglaubens*. W: *Ateismus kritisch betrachtet. Beiträge zur Ateismusproblem der Gegenwart*. Red. B. Lotz. München und Freiburg 1971 s. 216; (Podaję za: Kuczkowski. *Psychologia religii* s. 45-46).

⁴⁰ Kuczkowski, jw. s. 45-46.

Sposób, w jaki rodzice kształtują obraz Boga, odnosi się przede wszystkim do zaspokajania podstawowej potrzeby dziecka jaką jest poczucie bezpieczeństwa. Dokonuje się to już od najmłodszych lat przez przytulanie, ciepły głos, uśmiech i szeroko pojętą troskliwość⁴¹. Istnieją badania potwierdzające, iż troskliwi rodzice kształtują obraz Boga jako kochającego ojca, a rodzice autorytarnie podchodzący do wychowania wpływają na kształtowanie obrazu Boga jako wymagającego i karzącego⁴².

Kolejnym ważnym faktorem kształtowania obrazu Boga u dzieci są praktyki religijne. Wśród nich na pierwszym miejscu należy wymienić modlitwę, a także udział we Mszy św. oraz innych nabożeństwach liturgicznych i paraliturgicznych. Szczególną rolę odgrywa przystępowanie do sakramentu pokuty i pojednania. Ważne jest, aby dziecko w tym sakramencie doświadczyło dobroci kochającego Boga, pragnącego pomoc mu w kształtowaniu lepszego życia dla jego własnego dobra. W tym względzie niezwykle istotna jest postawa spowiednika, który ze spokojem i rozsądkiem będzie formował dziecięce sumienie. Jego gniew czy irytacja mogą doprowadzić do zranień, które trudno będzie przezwyciężyć przez wiele lat.

Współcześnie na kształtowanie obrazu Boga u dzieci w znaczny sposób wpływają także mass media, szczególnie zaś telewizja i Internet. K. Frielingsdorf opisuje przykład dziesięcioletniego chłopca, który pod wpływem programów telewizyjnych narysował Pana Boga jako ducha w butelce, gdyż utożsamił go z postaciami z telewizyjnych bajek czy też gier komputerowych⁴³. Z tego samego względu należy przemyśleć zasadność pokazywania dzieciom komiksów czy filmów animowanych (kreskówek) na tematy biblijne. Istnieje bowiem ryzyko, iż dziecko sprowadzi historie biblijne do bajek przedstawianych w takiej samej formie.

⁴¹ Studenski. *Jak rodzice i katecheci* s. 31.

⁴² Grom. *Psychologia religii* s. 193; Por. Frielingsdorf. *Demoniczne obraz Boga* s. 32.

⁴³ Frielingsdorf. *Demoniczne obraz Boga* s. 33.

W dużej mierze obraz Boga zależy także od sposobu formacji w ramach katechezy danej wspólnoty religijnej. B. Grom powołuje się na badania, które dowiodły, że istnieją różnice w obrazie Boga pomiędzy wspólnotami religijnymi, akcentującymi inne przymioty Boga w prowadzonej przez siebie formacji. Według tych badań członkowie wspólnot kalwińskich mieli bardziej negatywny obraz Boga (Bóg jako surowy sędzia) niż członkowie wspólnot zielonoświątkowych (Bóg jako miłujący ojciec). Wpływ na obraz Boga ma też kontekst kulturowy, w jakim odbywała się formacja. Badania przeprowadzone wśród Niemców, którzy przygotowani do pierwszej Komunii świętej przeżyli w latach 50-tych i 60-tych dwudziestego wieku dowodzą, że prawie 1/3 określa relację do Boga jako negatywną. U młodszych badanych opinie są zgoła odmiennie⁴⁴.

Wśród czynników wpływających na kształtowanie obrazu Boga u dzieci należy zatem wskazać na informacje i doświadczenia zdobywane w rodzinie, następnie w środowisku przedszkolnym, szkolnym, parafialnym czy rówieśniczym. Duży wpływ wywierają także media. Współcześnie wpływ ten często nie sprzyja jednak kształtowaniu właściwego obrazu Boga, lecz przeciwnie – świadomie bądź nieświadomie go fałszuje. Niestety w coraz większym stopniu dotyczy to także rodziny, która ulegając procesom laicyzacji czy ignorancji, pomija religijny wymiar wychowania albo realizuje go w błędny sposób, np. przedstawiając religię jako rzeczywistość magiczną (wydaje się, że paradoksalnie łatwiej jest budować właściwy obraz Boga od podstaw niż korygować jego zafałszowania). Wobec erozji wartości religijnych (i rodzinnych) coraz częściej to nauczanie religii w szkole i katecheza parafialna przygotowująca do pierwszej Komunii świętej muszą podejmować zadanie kształtowania prawidłowego obrazu Boga.

⁴⁴ Grom. *Psychologia religii* s. 185-186.

3. Istota i metody kształtowania obrazu Boga w katechezie

W podjętej refleksji należy odpowiedź na zasadnicze pytanie: jaki obraz Boga powinna kształtować katecheza? W obliczu wielu zafałszowań warto tę kwestię przedstawić najpierw od strony negatywnej.

S. Kulpaczyński za główne zadanie wychowania religijnego uznaje kształtowanie właściwego obrazu Boga, oczyszczanie go z „przedszkolnych antropomorfizmów”⁴⁵. Z kolei M. i R. Wołochowicz opisują następujące fałszywe obrazy Boga, które należy korygować:

„Bóg-staruszek: widziany jako stary człowiek, który żyje przeszłością, mówi: «za moich czasów tak nie było, ten dzisiejszy świat...», a zupełnie nie rozumie współczesnych ludzi, szczególnie młodych;

Bóg-ratownik: do Niego zwracamy się tylko wtedy, gdy coś się dzieje źle i wołamy «Boże ratuj!», a nie potrzebujemy Go, gdy jest dobrze;

Bóg-święty Mikołaj: ktoś, od kogo chcemy tylko prezentów – zwracamy się do Niego, gdy czegoś potrzebujemy, nasza modlitwa jest listą zamówień;

Bóg-obserwator: widzi wszystko, co się dzieje na świecie, ale nie ingeruje, bo nie ma siły;

Bóg – nieobecny: nie interesuje Go to, co się dzieje, np. problemy i cierpienia ludzi;

Bóg-despota: zmuszający ludzi do realizowania Jego woli, bez względu na ich cechy i cenę jaką zapłacą — wszystko, by zaspokoić Jego ambicje;

⁴⁵ Kulpaczyński. *Psychologia rozwojowo-wychowawcza nie tylko dla katechetów* s. 144.

Bóg-policjant: widziany jako surowy strażnik porządku, który natychmiast zauważa i srogo karze każde przewinienie”⁴⁶.

Wydaje się, że przedstawione obrazy Boga wyczerpują całe spektrum Jego fałszywych pojęć, istnieje jednak jeszcze jedna, najczęściej spotykana, jego odmiana – Bóg widziany jako surowy i bezduszny sędzia. Na skutek błędów edukacyjnych czy innych czynników w dziecku pozostaje często taki właśnie obraz Boga. Utrwalany następnie w młodości i życiu dorosłym może przetrwać przez całe życie, przynosząc dramatyczne skutki. Jeśli dziecko wykształci w sobie obraz Boga, który jest przede wszystkim surowym sędzią, gniewającym się na ludzi, nieprzebieganym i karzącym za najmniejsze uchybienia, wówczas będzie się Go bało, być może ze strachu będzie nawet przestrzegać przykazań, ale nigdy Go nie pokocha. „Co więcej, narastający lęk przed Bogiem wcześniej czy później będzie wywoływał jedynie agresję i niechęć wobec Niego”⁴⁷.

Z drugiej strony obraz Boga przekazywany dzieciom nie może być naiwnie uproszczony i zredukowany do dobrodusznego dziadka, spełniającego wszystkie ludzkie zachcianki⁴⁸. Dzieci nie mogą opierać swojej religijności na obrazie Boga, który zawsze chroni człowieka od wszelkich niebezpieczeństw doczesnych, niepowodzeń, chorób czy śmierci. Takie podejście, lansowane najczęściej w kręgach religijności o silnej emocjonalności, nie wytrzymuje próby czasu. Okazuje się bowiem, że głęboka wiara, regularna modlitwa, systematyczny udział w liturgii czy drobiazgowe przestrzeganie przykazań nie gwarantują pomyślności doczesnej, nie zapewniają sukcesu ekonomicznego ani nawet zdrowia. Nie moż-

⁴⁶ M. i R. Wołochowicz. *Wychowanie do odpowiedzialnego ojcostwa*. W: *Międzynarodowy kongres „O godność ojcostwa”*. Red. E. Kowalewska. Gdańsk 2000 s. 297-298. Zdaniem K. Frielingsdorfa typowe, negatywne wyobrażenia Boga są następujące: „karzący Bóg-sędzia, Bóg-śmierci, Bóg-księgowy, Bóg-osiągnąć”. Frielingsdorf. *Demoniczne obrazy Boga* s. 7.

⁴⁷ Marek, Szczęsny, Szoldra, Warchał. *Bóg w przedszkolu i szkole* s. 97.

⁴⁸ Por. Studenski. *Jak rodzice i katecheci* s. 123.

na zatem przekonywać dzieci, że jeśli będą wierne Bogu, będą cieszyły się wszelkim powodzeniem w doczesności.

Należy zatem dołożyć wszelkich starań, aby dzieci przyjęły, że Bóg jest miłością, że nieustannie troszczy się o człowieka, ale przede wszystkim na płaszczyźnie nadprzyrodzonej. Nie wyklucza to zatem doczesnego cierpienia i fizycznej śmierci. Ważne jest jednak to, aby dzieci przyjęły prawdę o Bogu, który z miłości pragnie dać im prawdziwe szczęście, nieprzemijające i wieczne. Tylko wówczas, gdy człowiek świadomie i dobrowolnie odrzuca Boga, sam pozbawia się tego szczęścia. W kontekście eschatologicznym należy zatem interpretować wszystkie doświadczenia, które spotykają człowieka na ziemi. Wobec niezrozumienia i trudności z ich akceptacją należy uczyć bezgranicznego zaufania Bogu, który także poprzez trudne doświadczenia prowadzi człowieka do siebie. Jednocześnie należy czuwać nad kształtowaniem u dzieci właściwego stosunku do doczesności, aby podkreślając eschatologiczny wymiar troski Boga o człowieka, ukazywać jednocześnie Jego miłującą obecność w życiu codziennym i wagę życia na ziemi w jego nawet najmniejszych i zwykłych przejawach.

K. Frielingsdorf za istotne dla przekazu właściwego obrazu Boga uznaje następujące kwestie, które powinny zostać przyjęte przez każdego chrześcijanina:

- „1. Bóg jest moim Bogiem, ważnym dla mnie i dla mojego życia, który kocha mnie jako mnie i towarzyszy mi wiernie także i w śmierci, aż do wiecznej ojczyzny we wspólnocie z Nim;
2. Bóg jest zarazem Bogiem uniwersalnym, przewyższa świat i jest od świata niezależny, nie jest związany prawami natury i przebiegiem spraw ziemskich, istnieje tak samo dla wszystkich ludzi;
3. Bóg jest „Kimś całkowicie innym”, niedostępną tajemnicą, której człowiek nigdy nie zmierzy i nie zbada”⁴⁹.

Z kolei M. Finke, wypowiadając się o obrazie Boga, jaki należy kształtować, pisze: „Jest to obraz Boga osobowego, bliskiego, któremu można zaufać i powiedzieć: wierzę w Ciebie. Boga, który

⁴⁹ Frielingsdorf. *Demoniczne obraz Boga* s. 28.

mnie kocha, wspiera, interesuje się mną i pragnie mego szczęścia. — Jest to też Bóg, który chce, żebym pracował nad ulepszeniem świata i który wszystkich powołał do cudownej wspólnoty w nowym, przyszłym świecie. Lecz jest to też Bóg, z którego obrazem łączą się rysy Boga, przewyższającego wszystkie nasze wyobrażenia — Wszechmocnego”⁵⁰.

Aby osiągnąć cel stawiany niniejszej refleksji, należy odpowiedzieć na jeszcze jedno pytanie: jak kształtować prawdziwy obraz Boga w katechezie? Wydaje się, iż kwestią podstawową jest przekazywanie dzieciom właściwych informacji o Bogu. Jak zauważa B. Grom: „Obrazy Boga stanowią stosunkowo trwałe struktury poznawcze, które w dużej mierze są przekazywane i potwierdzane przez religijne nauczanie, przepowiadanie, teksty modlitw”⁵¹. Katecheci powinni zatem przede wszystkim oczyszczać fałszywy obraz Boga wypływający z błędów wychowawczych i prawideł rządzących rozwojem religijnym. Niedopuszczalne jest straszenie dzieci Bogiem, gdyż może to wywołać „efekty traumatyczne, a nawet nerwice o charakterze lękowym”⁵².

Powinno się ukazywać Boga jako istotę duchową, odmienną od człowieka, ale jednocześnie jako realną osobę, z którą można nawiązać osobiste więzi. Należy przedstawiać Boga jako kochającego, bliskiego człowiekowi, zaangażowanego w ludzką egzystencję⁵³, ale w kontekście powołania człowieka do wieczności. Taki obraz Boga nie powinien wywoływać nigdy lęku tylko miłość i zaufanie⁵⁴. Konieczne są katechezy poświęcone obrazowi Boga, które, odwołując się do Objawienia, ukążą go we właściwy sposób. Ważne jest, żeby w katechezie akcentować fakt „działania Boga na rzecz człowieka”⁵⁵.

⁵⁰ M. Finke. *Pedagogika wiary*. Poznań 1996 s. 186.

⁵¹ Grom. *Psychologia religii* s. 185.

⁵² Walesa. *Rozwój religijność małego dziecka*. „Życie i Myśl” 1978 nr 4 s. 42.

⁵³ Studenski. *Jak rodzice i katecheci* s. 124.

⁵⁴ Por. Skreczko. *Kształtowanie obrazu Boga u dziecka*, jw.

⁵⁵ Marek, Szczęsny, Szoldra, Warchał. *Bóg w przedszkolu i szkole* s. 94; Por. Frielingsdorf. *Demoniczne obraz Boga* s. 19-20.

Z Pisma Świętego (a zwłaszcza z Nowego Testamentu) wyłania się obraz Boga, który jest miłością, który ratuje człowieka, staje w jego obronie, pomaga mu i wskazuje na zbawienie jako ostateczny cel życia⁵⁶. Dlatego proces kształtowania obrazu Boga u dzieci należy oprzeć przede wszystkim na osobie Jezusa Chrystusa. Przez Niego „dziecko może dojść do odkrywania i przyjęcia tajemnicy o Bogu w Trzech Osobach”⁵⁷.

Ukazywanie Boga jako Emmanuela – „Boga z nami” dokonuje się zatem przede wszystkim przez przedstawianie dzieciom wydarzeń biblijnych mówiących o dobroci Boga stwarzającego wszechświat i zsyłającego swojego Syna, aby go odkupił, a przede wszystkim o Jezusie Chrystusie, który z miłości do człowieka uzdrawia, wskrzesza umarłych, cierpi, umiera i zmartwychwstaje. W katechezie nie należy unikać także kwestii związanych z istnieniem zła na świecie, ale podjąć próbę odpowiedzi na wszystkie dziecięce pytania.

W kształtowaniu obrazu Boga nie wystarczą jednak same informacje⁵⁸. Cz. Walesa stoi na stanowisku, iż w procesie jego prawidłowego kształtowania liczy się nie tyle wiedza, co osobiste doświadczenie⁵⁹. Katecheza powinna zatem nie tylko przekazywać wiadomości, ale stwarzać sposobności, aby katechizowani „przeżyli obecność Boga”⁶⁰.

Wydaje się, że najlepszym sposobem ku temu jest modlitwa i udział w liturgii. To właśnie podczas modlitwy dziecko może doświadczyć bliskości Boga, z którym rozmawia i powierza mu swoje radości i smutki. W Eucharystii może osobiście doświadczyć komunii z Bogiem, przyjmując ciało Jezusa Chrystusa, a w sakramencie pokuty i pojednania doświadczyć ojcowskiego przebaczenia.

⁵⁶ Por. Tamże s. 93.

⁵⁷ Tamże s. 93-94; Por. H. Waldenfels. *Odkrywać Boga dzisiaj*. Kraków 1997 s. 64; Por. CT 5.

⁵⁸ Marek, Szczęsny, Szoldra, Warchał. *Bóg w przedszkolu i szkole* s. 93.

⁵⁹ Walesa. *Rozwój religijności człowieka* s. 285.

⁶⁰ Studenski. *Jak rodzice i katecheci* s. 35-36.

Powyższe postulaty mogą jednak zostać spełnione tylko pod warunkiem, że dzieci będą regularnie uczęszczać na katechezę parafialną. Jedynie bowiem w parafii możliwe jest pełne realizowanie inicjacyjnej funkcji katechezy. Co prawda, w polskiej szkole realizowany jest konfesyjny model nauczania religii i są często stosowane metody celebracyjne, jednakże środowisko szkolne nigdy nie zastąpi dobrze realizowanej katechezy parafialnej, która umożliwi dzieciom głębokie doświadczenie religijne. Po raz kolejny zatem należy sformułować postulat, aby oprócz nauczania religii w szkole, polskie dzieci i młodzież systematycznie uczęszczały na katechezę parafialną.

Ukształtowany w człowieku obraz Boga decyduje o wszystkich wymiarach jego religijności: warunkuje jego wiarę, modlitwę, udział w liturgii, życie moralne i sposób zaangażowania we wspólnotę parafialną. Obraz ten formowany jest pod wpływem różnych czynników od pierwszych lat życia, z biegiem czasu podlega rozwojowi, a czasami znaczącym przeobrażeniom. Zasadniczo jednak obraz wyniesiony z dzieciństwa tylko w niewielkim stopniu ulega zmianom. Z tego względu niezwykle ważne jest ukształtowanie w tym czasie prawidłowego obrazu Boga. Najważniejszą rolę odgrywają w tym względzie rodzice, a następnie inne osoby znaczące dla dziecka. Współcześnie, w obliczu kryzysu religijności i kryzysu rodziny, środowisko rodzinne często nie spełnia funkcji wychowania religijnego. Z tego względu obowiązek ten spada na odpowiedzialnych za nauczanie religii w szkole i katechezę parafialną. W toku podjętej refleksji zostały przedstawione najbardziej charakterystyczne cechy religijności dziecięcej, etapy i czynniki kształtowania się obrazu Boga oraz rola i konkretne sposoby, w jakie katecheza może i powinna wpływać na proces kształtowania tego obrazu. Zauważono jednakże, iż dla prawidłowego przebiegu tego procesu konieczne jest wprowadzenie systematycznej katechezy parafialnej.